

DEN "NØYTRALE OBSERVATØRS" ROLLE VED
LANGVARIG OBSERVASJON AV SMA GRUPPER

av

Else Øyen

Gjennom langvarig observasjon av små, politisk valgte beslutningsorganer forårsaket observatøren visse utilsiktede belastninger på gruppene. Som et resultat av dette gjennomgikk gruppene tre vesentlig forskjellige faser når det gjaldt å definere sitt forhold til observatøren. I den første fasen ble observatøren betraktet som kontrollør og i stor utstrekning isolert fra kommunikasjon og fra tilgang til data. I den andre fasen ble observatøren behandlet som rådgiver og konsulent. Dette var en påkjenning overfor observatørens bevisste forsøk på ikke å bli innblandet i gruppens avgjørelser. Endelig ble observatøren i den tredje fasen tildelt rollen autonom observatør, og kunne innenfor nokså vide grenser innhente informasjon om gruppens virksomhet.

Faseutviklingen blir betraktet som et generelt dynamisk trekk ved denne typen relasjoner. De måter observatørrollen ble definert på, hadde innflytelse på både innholdet og mengden av den kommunikasjon som foregikk mellom gruppe-medlemmene og observatøren. Hvis undersøkelsens resultater viser seg å være av en generell karakter, vil de også ha implikasjoner for validiteten av en rekke data som stammer fra korttidsobservasjon av små grupper.

I det følgende skal denne problematikken utdypes nærmere. Jeg er i den heldige situasjon at jeg har hatt adgang til å diskutere artikkelen med venner og kolleger. De som generøst har gitt av sin tid og tålmodighet er:

Nils Halle, Otto N. Larsen, Johan P. Olsen, Herbert Menzel og Odd Ramsøy. Men som alltid er det forfatteren som alene står ansvarlig for artikkelens innhold og presentasjon.

Artikkelen ble først offentliggjort: Acta Sociologica, 15

(1972) pp. 254 - 266, "The Impact of Prolonged Observation on the Role of the "Neutral Observer" in Small Groups.

PROBLEMSTILLING

Den foreliggende undersøkelse er noe forskjellig fra tradisjonelle forskningsarbeider om den nøytrale observatørrollen i naturlige og ikke eksperimentelle grupper. Dette har dels sammenheng med at undersøkelsen gikk over lengre tid enn det som er vanlig, og dels at gruppene var relativt små. De fleste studier som blir behandlet i litteraturen, dreier seg om et begrenset antall observasjoner i større, naturlig eksisterende grupper. I dette tilfellet refererer "små grupper" til kollektiver med fem til syv medlemmer som regelmessig møttes på bestemte tidspunkt i opptil flere år. Denne rammen for gruppenes atferd muliggjorde utviklingen av ulike strukturer og forventninger i gruppene gjennom forskjellige faser. Ett sentralt forskningsspørsmål blir i denne sammenheng: Hvordan blir den nøytrale observatørrollen formet av disse utviklingsprosessene? Det komplementære spørsmål er av like stor interesse: På hvilken måte øver en nyankommet person med relativ høy status, og som i begynnelsen defineres som nøytral observatør, innflytelse på gruppenes utviklingsprosesser?

Disse spørsmål impliserer vanskelige analytiske oppgaver m.h.t. sortering av situasjons- og posisjonsvariabler i observasjonssituasjonen. Hvordan skal man f.eks. vurdere virkningen av observatørens kvalifikasjoner for deltakelse i gruppen? Og hvordan skal en bestemme hvor langt gruppen er kommet i utviklingsprosessen på det tidspunkt observatøren kommer inn? Analysens begrensninger i disse henseender kan best anskueliggjøres ved å referere til litteratur som handler om fase-utvikling i små grupper.

Mills har beskrevet hvordan et medlem tilpasses en gruppe gjennom fire stadier: Først gjennom atferds- eller begynnelsesrollen, så den normative rollen, deretter den instrumentelle rollen

og til slutt gjennom den utøvende rollen. ¹⁾ I den grad en slik modell kan ha anvendelighet også for denne analysen, skal vi særlig nevne følgende spesifikke forskjell. Mill's "nybegynner" formodes å ønske fullt medlemskap i gruppen. Observatøren i denne undersøkelsen derimot, ønsker kun begrenset medlemskap. Spørsmålet blir da: Hvilke forventninger oppstår i forbindelse med ønsket om begrenset medlemskap? Og kan små grupper, som i denne undersøkelsen, tilpasse seg behovene for begrenset medlemskap like effektivt som større grupper som normalt har videre toleransegrenser overfor en rekke aktiviteter? Data om dette kan bidra til å gi svar på om det er observatørens rolle som uavhengig medlem eller om det er introduksjonen av et nytt gruppe-medlem som påvirker gruppens faseutvikling.

Golembiewskis litteraturgjennomgang konkluderer med at de fleste grupper gjennomgår en fire-fase-utvikling. ²⁾ I den første fasen foregår rangordning av medlemmer, fulgt av neste fase med konflikt og frustrasjon angående gruppens oppgave. Den tredje fase er preget av gruppestabilitet. Med utviklingen av en fast struktur, hevdet Golembiewski, at det oppsto tillitsfullhet i gruppene og at man i den fjerde fasen begynte å gå ut over etablerte normer for å kunne møte kommende oppgaver. Denne foreliggende undersøkelsen gir mulighet for å organisere observasjoner i tråd med en liknende fasemodell, men med den begrensning som variasjonene i undersøkelsessituasjonen satte: i hvert tilfelle var det ikke mulig for observatøren å påbegynne observasjonene i det øyeblikk gruppen ble dannet. Noen av gruppene hadde vært aktive i kort tid, mens andre hadde vært aktive i opptil flere måneder før observatøren trådte inn på scenen.

For ytterligere å klargjøre problemstillingen i denne artikkelen kan nevnes at jeg har utelatt noen av de spørsmål som i alminnelighet blir tatt opp i undersøkelser med deltakende observasjon. Dette gjelder bl.a. spørsmålet om validitet og reliabilitet, om de etiske problemer som møter observatøren, og spørsmål om hvordan observatøren blir sosialisert til gruppenormer. Det

sentrale vil her være: Hvordan reagerer gruppene på observatørens tilstedeværelse, og hvordan løses de spenninger som oppstår når den nøytrale observatør prøver å gjennomføre sitt prosjekt.

EN BESKRIVELSE AV FORSKNINGSENHETENE

Siden innføringen av Lov om sosial omsorg i 1965 har der i alle kommuner i Norge vært små grupper, normalt i en størrelsesorden på fem til syv personer, som regelmessig har hatt møter for å treffe avgjørelser vedrørende visse lokale, sosiale anliggender. Gruppemedlemmene blir valgt fra det lokalsamfunn de tilhører, via de alminnelige politiske kanaler. De formelle regler for gruppens arbeid er diffuse, og normene som styrer medlemmenes atferd, har utviklet seg meget forskjellig i gruppene.

De grupper jeg observerte kan karakteriseres ved en lav grad av indre samhold. Det er en tendens til at hierarkiske strukturer utviklet seg på et tidlig stadium, men hierarkiet var bare relativt stabilt i de grupper som hadde en sterk leder. I andre grupper varierte medlemmenes posisjon i hierarkiet alt etter typen av problem som skulle avgjøres og etter hvordan hvert medlems ekspertise ble definert i forhold til det problem som skulle løses. Gruppens utnevnte formelle ledere var ikke nødvendigvis de faktiske lederne.

Gruppemedlemmene syntes ikke å bruke gruppene som referanseramme for andre aktiviteter. Bare medlemmer med relativ lav prestisje betraktet deres medlemskap som prestisjegivende.

Over en tre-års periode overvar jeg som observatør nesten 60 møter i 14 forskjellige grupper i kommuner spredt over hele Norge. Formålet var å studere beslutningsprosesser og dannelse av gruppenormer. I hver gruppe ble jeg introdusert som forsker tilknyttet universitetet og med anbefaling fra gruppens egen overordnede organisasjon. Prosjektets formål ble åpent presentert, og det ble gitt tilleggsopplysninger når det ble uttrykt ønske om dette.

Det var enighet mellom gruppene og observatøren om at den sistnevnte skulle forholde seg "nøytral" under gruppens drøftelser og møter, d.v.s. at observatøren ikke skulle delta i disku-

sjonen eller konsulteres under drøftelsene. Gruppens avgjørelser hadde direkte politiske konsekvenser og skulle derfor ikke påvirkes av en utenforstående, som ikke var ordinært valgt gruppemedlem. Situasjonen kunne således i begynnelsen defineres som observasjon uten deltakelse.

Den første fasen: Observatøren som "gjest" og som "inspektør"

I begynnelsen var de fleste gruppers holdning overfor observatøren preget av ambivalens. Til tross for de formelle definisjoner av situasjonen var det tydelig variasjon mellom enkeltmedlemmers oppfatninger av hva observatørrollen i virkeligheten sto for. En viktig variabel i den tidlige aktiviteten med å prøve å plassere observatøren, var hvor lang tid man forventet jeg skulle være tilstede.

Hvis jeg som observatør var kommet for å delta bare i et enkelt møte, fikk jeg alle de privilegier som er knyttet til gjesterollen. Til tross for alle forhåndsavtaler nektet gruppe-medlemmene likevel å akseptere at observatøren skulle forholde seg nøytral, og de gjorde hva de kunne for at gjesten skulle hygge seg. De insisterte på at gjesten skulle delta i diskusjonene og de ønsket å bruke observatøren som konsulent i vanskelige tilfeller. Slike midlertidige avvikelser fra gruppens normale atferd medfører få eller ingen konsekvenser for gruppens fremtidige atferd. En besøkende i gruppen kan behandles som et medlem med høy prestisje uten å ødelegge det allerede etablerte hierarki blant de andre medlemmene, så lenge det er tydelig at oppholdet kun vil være av kort varighet.

Introduksjonsfasen var helt annerledes i de gruppene som visste at observatøren skulle være tilstede gjentatte ganger. Her ble jeg møtt med skepsis, og det ble gjort usikre forsøk på å unngå deltakelse i forskningsprosjektet. Fremfor alt ble observatørens "nøytralitet" understreket i en så stor grad, at observatøren ble isolert og ofte direkte ignorert.

På et senere tidspunkt da kommunikasjonen var blitt etablert, ble det mulig å diskutere denne motstanden med gruppemedlemmene. Det viste seg da at gruppens vurdering av observatørens rolle

avvek sterkt fra den rollen som observatøren selv hadde prøvet å innta. De fleste medlemmene hadde en positiv holdning til forskning på dette feltet. Dette viste seg imidlertid å være en generell holdning. Så snart de som hadde dette relativt positive syn ble konfrontert med et konkret prosjekt innenfor deres egen gruppe, reagerte de negativt på at "nettopp de" var blitt valgt som forskningsobjekter. Gjennomgående hadde de vage idéer om hva sosiologer rent faktisk foretok seg, og mange hadde følelsen av at dette var noe de faktisk burde ha kjennskap til. Da det også ble tatt for gitt at de andre gruppemedlemmene allerede hadde den nødvendige innsikt i sosiologiske problemstillinger, hadde den enkelte ikke mye lyst til å avsløre seg selv ved å spørre om mere informasjon. Dette dilemma av "pluralistisk uvitenhet" gjorde det vanskelig for sosiologen å slippe til med opplysninger som kunne gi en bedre forståelse av observatørrollen.

I denne diffuse situasjonen tok gruppemedlemmene tilflukt til andre velkjente roller for å forklare observatørens atferd. I begynnelsen var det vanskelig for dem å forstå at noen kunne være interessert i å delta i møte etter møte uten å få noen som helst belønning i form av innflytelse på de beslutninger som ble truffet. De så seg omkring både innenfor og utenfor systemet, etter forklaringer på denne atferd, men i løpet av denne fasen spurte de aldri observatøren direkte. En kilde de brukte til forklaring var introduksjonsbrevene som observatøren hadde med seg fra den statlige sentraladministrasjon. Disse brevene syntes å indikere en forbindelse mellom observatøren og disse institusjoners ledere, og slik oppsto forestillingen om at observatøren i virkeligheten opptrådte som inspektør. Dette forekom i første omgang å gi et fornuftig svar på gåten omkring observatørens tilstedeværelse og interesse for alt som foregikk i gruppen. Vi vet fra andre studier at observatøren ofte blir tillagt overdreven innsikt i problemene i den gruppe som er under observasjon.³⁾ Senere drøftelser avslørte at dette også var tilfellet i disse gruppene. Denne oppfatning understreket naturligvis det inntrykket de hadde dannet seg av observatøren som inspektør.

En annen omstendighet som ytterligere bidro til å styrke inntrykket av observatøren som inspektør, hadde å gjøre med et spesielt trekk ved disse gruppene. De formelle normene som regulerte deres arbeid, var diffuse og av og til motsigende, og mange forskjellige normsendere var i virksomhet. Gapet mellom de beslutninger de realistisk sett kunne treffe og de beslutninger de visste de burde treffe, var ofte meget stort. Dette skapte en situasjon hvor gruppemedlemmene ble usikre og søkte etter direktiver eller korreksjoner for sitt arbeid. Forventninger fra sterke normsendere i form av rådgivere og inspektører kunne anes. Derfor falt det i begynnelsen naturlig å tildele den inaktive observatør rollen som inspektør. For meg som observatør var det både ubehagelig og frustrerende å bli assosiert med inspektørrollen og tillagt motiver som blir betraktet som ufor- enlige med en forskers. Det utviklet seg også til å bli en ubehagelig situasjon for gruppen som etterhånden trodde at "inspektøren" iakttok alle medlemmers bevegelser. De søkte beskyttelse ved å begrense sin kommunikasjon med observatøren så mye som mulig.

Den andre fasen: Observatøren som "rådgiver"

Overgangen fra første til andre fasen kom umerkelig. Kommunikasjonskanalene utenfor den formelle møtesituasjonen var de første som ble tatt i bruk. I de gruppene som ble observert i begynnelsen av prosjektet, kom initiativet fra observatøren så vel som fra gruppemedlemmene. I gruppene som ble observert på et senere tidspunkt, ble kommunikasjonen med observatøren satt i gang utelukkende av gruppemedlemmene. (Observatøren var blitt opp- merksom på fenomenet og forsøkte nå å kontrollere denne delen av faseutviklingen ved ikke selv å ta noe initiativ). Som en konsekvens av den uformelle kommunikasjon utenfor de regulære møtene, ble også betingelsene for kommunikasjon i den formelle delen av møtene bedre. Dette førte til slutt til et vendepunkt, hvor det ble gjort forsiktige forsøk på å få observatøren til å ta del i gruppens drøftelser. Slike forsøk ble oftest gjort i konfliktsituasjoner, hvor to eller flere i gruppen sto skarpt mot hverandre. I håp om å få støtte av observatøren eller å

få løst konfliktene ved hjelp av en person som ikke direkte var innblandet, kunne den ene parten be observatøren uttrykke sin mening. Slik ble det litt etter litt gjort forsøk på å gi observatøren rollen som rådgiver.

Det var øyensynlig enighet innenfor gruppen angående ønskeligheten av denne nye rollen. Aksepteringen av rollen ble delvis lettere ved at gruppen følte seg befriet over å slippe "inspektøren" som tydeligvis hadde skapt visse belastninger på gruppen. Dessuten var, som tidligere nevnt, behovet for rådgivning **akutt** i noen grupper, og nesten enhver form for ekspertise ble ansett som nyttig. Behovet for rådgivning varierte naturligvis for de forskjellige gruppers vedkommende, og det viste seg at jo større det profesjonelle innslaget på forhånd var representert i gruppen, desto mindre var behovet for rådgivning. Dette medførte at overgangen til andre fase i de mer profesjonelle gruppene foregikk langsommere og mindre markert.

Etter å ha nådd den andre fasen, kom jeg ut for betydelige vanskeligheter. Mens observatøren i den første fasen hadde vært litt hjelpeløs og bare hadde begrenset innflytelse på utformingen av sin egen rolle, ga andre fasen muligheter til aktivt å delta i definisjonen av rollen. Dersom man forutsetter at en tilfredsstillende gjennomføring av forskningsprosjektet er basert på åpen og vedvarende kommunikasjon med alle gruppemedlemmene, er det et nødvendig krav at observatøren unngår å bli identifisert med en av gruppens fraksjoner ved å ta standpunkt når saker skal avgjøres. Dilemmaet kan løses uten alt for mange vanskeligheter hvis spørsmålene som skal besvares enten har et riktig eller galt svar. I disse gruppers arbeid baserte beslutningene seg imidlertid ofte på moralske og politiske verdier, mens det var sparsomt med formelle kriterier og avgjørelsesregler. En rolle som kun innebar rådgivning basert på ubetydelige kriterier, var derfor bare mulig for en liten del av avgjørelsene. For de resterende avgjørelser måtte observatøren velge mellom 1) en aktiv deltakers rolle med rett til å ta stilling ut fra egne verdier og normer,

2) en rolle som aktiv deltaker med synlige verdier og normer som var representert i gruppen, eller 3) en vedvarende "nøytral" rolle.

Den første av disse rollene ville føre til redusert informasjon fra en del av gruppemedlemmene, og ville sannsynligvis resultere i en motstand som snart ville tvinge observatøren til å forlate gruppen. I sin ytterste konsekvens ville denne rollen føre til en dialog mellom forskeren og visse gruppemedlemmer, mens de andre ville bli utelatt. I et prosjekt av denne typen kunne en slik strategi ikke være særlig levedyktig. Den overordnede formelle struktur som disse grupper var en del av, kunne umulig tillate noen langvarig dialog. Dessuten ville observatørens direkte innflytelse på beslutningsprosessene gjøre gruppen uegnet som studieobjekt. Rolle nummer to ble ansett som etisk uakseptabel, fordi den ville tvinge meg som observatør til å uttrykke verdier som ikke harmonerte med min egen overbevisning og personlighet. Derfor presenterte den tredje rollen, som la vekt på en mer nøytral holdning, seg som den minst uproblematisk.

Etterhvert som gruppene ble klar over at det var mulig å trekke observatøren inn i gruppens virksomhet, var gruppen ikke lenger villig til å akseptere observatørens passive nøytrale rolle. Det ble gjort mange forsøk på å få observatøren til å gjøre rede for sine holdninger og preferanser angående problemer i gruppen. Det ble også satt frem spørsmål **av personlig eller generell art**. I begynnelsen var det taperne og potensielle vinnere i de forskjellige konfliktsituasjoner som forsøkte å redefinere gruppen og konflikten ved å få observatøren til å delta. Men etter en tid så det mer ut til at observatøren ble en del av det "lokale spill", hvor evnen til å forutsi de andre gruppe-medlemmers atferd er viktig. Observatørens taushet ble møtt med antagonisme, og det ble legitimt for gruppen å av reagere overfor observatøren. I det følgende møtet kunne det så igjen bli **appellert** til observatøren, som kunne bli ønsket velkommen og bli møtt med positive sanksjoner. Det så ut som om det ble et mål i seg selv å finne ut hva observatøren egentlig var for slags person.

Imidlertid opplevde observatøren skiftevis negative og positive sanksjoner, både i møtene og utenom disse. Svingningene varierte naturligvis fra en gruppe til en annen. "Sentrale" grupper, d.v.s. grupper som hadde den største adgang til ressurser og de fleste strenger å spille på, var minst interesserte i observatøren. Gruppens reaksjoner var ikke så forskjellige fra de reaksjoner en pasient retter mot sin psykoanalytiker når denne nekter å gi ham råd og veiledning. Det kan kanskje være enda mer relevant å henlede oppmerksomheten på de problemer man støter på i psykiatriske gruppeterapisituasjoner. Pasientens reaksjoner overfor gruppenes ledere og andre **ikke-pasienter i gruppen vil** være avhengig av hvor mye informasjon pasientene har om de andre, og om pasientene klarer å definere dem som "virkelige" eller helhetlige personer. ⁴⁾

Tendensen til utvidete primærgrupperelasjoner er et generelt trekk ved mindre grupper som er sammen over et langt tidsrom. Det er imidlertid klare forskjeller i de metoder som anvendes for å få mer informasjon om de andre gruppemedlemmene. Mens terapi-grupper til tider vil bruke sterke og følelsesladete utbrudd for å øke primærgruppekontakten, anvendte gruppene i denne studien sanksjoner som kunne være så spissfindige og subtile at observatøren kunne spekulere på om det var meningen de skulle betraktes som sanksjoner i det hele tatt.

Resultatet var imidlertid at observatøren i stedet for å bli utelukket og isolert, ble midtpunktet i gruppen i de korte intervaller som var mellom drøftelse og beslutning. I disse perioder fikk jeg mye ny informasjon, især om gruppemedlemmenes holdninger og om de premisser som avgjørelsene bygget på. Jeg fikk lov til å stille ukonvensjonelle spørsmål og fikk endelig sjanse til å forklare observatørens posisjon og gjøre rede for hvorfor det var så viktig å delta på gruppens møter.

Den tredje fasen: Fremveksten av observatørens autonomi.

Observatørens mulighet til å forklare sin egen posisjon banet gradvis veien til tredje fasen. Min rolle ble omsider meningsfull for gruppen, og deres forventninger til observatøren endret

seg langsomt inntil de tilpasset observatørens faktiske atferd. Samtidig så det ut som om gruppe medlemmene ble trette av spenningsforholdet mellom observatøren og seg selv. Og som resultat av dette følte jeg at jeg nå kunne trekke meg tilbake til den tilsiktede "nøytrale" rolle, samtidig med at jeg var mer eller mindre akseptert som et permanent medlem av gruppen. Kommunikasjonskanalene som var blitt dannet i den andre fasen, forble åpne under resten av prosjektet, og observatøren var til slutt havnet i den opprinnelig planlagte rollen. Nå og da dukket de tidligere "inspektør"- og "rådgiver"-roller opp igjen, men stort sett var den nøytrale, integrerte observatørrollen den dominerende.

På dette stadium kunne det være passende å erstatte begrepet "nøytral observasjon" med et mer adekvat uttrykk. Nøytralitet ved observasjon er et klassisk ideal i sosiologisk metode, og selv om det fra mange sider er blitt uttrykt mye skepsis om nøytralitet rent generelt, så har idealet overlevet, selv om innholdet har skiftet.

Beskrivelsen ovenfor har vist at observatøren gjennom hele denne undersøkelsen hadde en utilsiktet innflytelse på de observerte gruppene, og selv om utviklingen uomtvistelig førte frem til en situasjon i den tredje fasen, hvor observatøren fant det relativt uproblematisk å innta en "nøytral" holdning, kan det vel neppe være berettiget å kalle observasjonen nøytral i noen alminnelig betydning.

For å understreke den tilstand av uavhengighet som oppsto mellom gruppen og observatøren i observasjonens tredje fase, kan det være korrekt å tale om "uavhengig observasjon" eller "autonom observasjon". På dette tredje stadium var gruppen og observatøren autonome i forhold til hverandre, for så vidt som gruppen tok sine beslutninger uten forsøk på å innblande observatøren, og observatøren fikk lov til å foreta sine observasjoner uten gruppens innblanding. Gruppen og observatøren utgjorde en relativt stabil sosial enhet. Observatøren absorberte de gruppenormer som ikke direkte kom i konflikt med forskningsprosessen, samtidig med at gruppen tilpasset sin struktur til også å omfatte observatøren.

Utenfra så det ut som om balansen i gruppen var blitt gjenopprettet i den tredje fasen. Det så heller ikke ut til å ha skjedd store forandringer i den opprinnelige gruppestrukturen. Vi vet fra før at sterke krefter arbeider i retning av å beholde en allerede eksisterende gruppestruktur. Andre studier viser at disse krefter også er i virksomhet når gruppen utvides med et nytt medlem. 5)

Noen implikasjoner

Når en liten og relativt stabil gruppe plutselig blir øket med ett medlem, skjer det en forandring i gruppen, uavhengig av hvem dette nye medlemmet er. Mens gruppen har eksistert, har den skapt sin egen struktur basert på mere eller mindre bevisste felles mål. Følelsesmessige tilknytninger, kommunikasjonskanaler, samarbeidsmønstre og et prestisjehierarki er blitt **dannet**, og det har utkrystallisert seg felles verdier og atferdsnormer. En utvidelse av gruppen må nødvendigvis resultere i forandringer i alle disse relasjoner, selv om det nye gruppe-medlem er villig til fullt ut å bli sosialisert til gruppen.

En observatør kommer inn i gruppen på sine egne premisser. Disse er knyttet til forskningsstrategien og vil være med på å bestemme i hvilken grad observatøren skal sosialiseres til gruppens normer. I den undersøkelsen som blir diskutert her, ble det ansett som viktig at observatøren skulle være passiv og unngå innblanding i gruppens beslutninger. I realiteten måtte jeg forholde meg passiv nesten hele tiden, fordi beslutningsprosessene utgjør det meste av gruppens totale samhandling. Som en følge av dette ble observatøren definert som en avviker, ikke bare på grunn av sitt spesielle medlemskap, men også - og dette er mer viktig - på grunn av sin perifere plassering i kommunikasjonsstrukturen. I en slik situasjon kan gruppen velge å gi observatøren kompensasjon ved å la denne delta i den del av kommunikasjonen som står igjen etter at beslutningsprosessene er blitt fullført. Eller gruppen kan foretrekke å isolere observatøren. Denne siste mulighet karakteriserte observasjonens første fase.

Så langt er dette i overensstemmelse med resultater fra andre undersøkelser som behandler små grupper. For eksempel har Schachter, gjennom en serie eksperimenter i grupper med henholdsvis høy og lav grad av felles normer, vist at grupper med en høy grad av felles normer om og om igjen forsøkte å kommunisere med avvikeren for å prøve å overbevise ham om viktigheten av deres synspunkter. Grupper med en løsere struktur og et mindre homogent norm-mønster viste mindre behov for å integrere avvikeren og kommuniserte derfor mindre med ham.⁶⁾

Det er fristende å sammenligne den eksperimentelt introduserte avvikers rolle i Schachters undersøkelse med observatørens rolle i den første og den andre fasen i denne undersøkelsen. Mills forklarer imidlertid ikke Schachters eksperiment ut fra forskjeller i gruppestruktur, men ut fra forskjeller i de forventninger som forsøksledere ubevisst presenterte for sine forsøkspersoner.⁷⁾ Selv om den innflytelsen som observatøren øvde overfor gruppene i denne undersøkelsen er liten sammenlignet med en forsøksleders innflytelse overfor sin gruppe, er det ikke desto mindre viktig å være klar over de forventninger som observatøren har til gruppen angående sin egen rolle.

Et slikt forhold kommer for eksempel til syne ved oppfatninger av observatørens relativt høye prestisje. Observatøren ble ikke bare identifisert med lederne for gruppens egen organisasjon i de to første fasene. Jeg ble også tildelt den relativt høye prestisje som ofte blir tillagt personer fra vitenskapelige institusjoner. Det må imidlertid tilføyes at observatørens prestisje varierte fra den ene gruppen til den andre. Den relative prestisjerangering ble definert på grunnlag av de andre gruppe-medlemmers prestisje som også varierte mellom gruppene. Denne forskjellen i observatørens relative prestisje synes ikke å ha signifikant virkning på utviklingen av den beskrevne fasebevegelsen. Det er likevel vanskelig å trekke en bestemt konklusjon utfra dette. Selv om observatørens relative prestisje varierte, var variasjonsområdet temmelig snevert - og stort sett begrenset til dimensjonens øverste område. Det kunne derfor ha vært ønskelig å se på effekten av en observatør som hadde relativ

lav prestisje i relasjon til gruppene.

Det er ikke bare gruppene som tilskriver forskeren høy prestisje. Forskeren verdsetter også sin egen aktivitet høyt og forventer derfor en viss respekt for sitt arbeid. Normalt er det vanskelig å skille handling fra den handlende, og forskeren vil derfor forvente en viss aktelse, også selv om observatøren her introduserte sin rolle som tilbakeholdende og uviktig.

Forskjeller mellom manifeste og latente forventninger skaper spenninger som gruppen sannsynligvis vil reagere på. I første omgang vil gruppene kanskje avvise disse spenningene ved å utelukke den person som skaper dem. I neste omgang vil behovet for å skape overensstemmelse mellom forventningene sannsynligvis skape behov for mer informasjon om observatøren og om verdien av dennes nærvær for gruppen. I det første tilfellet vil gruppen unngå å redefinere seg selv psykologisk ved å holde observatøren utenfor prestisje-hierarkiet. I det andre tilfellet vil den kanskje forsøke å oppnå den nødvendige informasjon for å få rangert observatøren langs den samme dimensjon som de andre gruppe-medlemmene.

Dette kan imidlertid vise seg å bli en umulig oppgave, da også prestisjen blant gruppe-medlemmene blir tildelt etter deres deltagelse i beslutningsprosessene. Det som gir en person prestisje, er ikke bare innflytelsen på selve beslutningen. Det viser seg at antall interaksjonsenheter også spiller en viktig rolle.⁸⁾ Og observatøren deltar ikke i hovedparten av interaksjonene. Et medlem med relativt høy prestisje, som avstår fra å bruke sin innflytelse og som kun i ubetydelig grad deltar i kommunikasjonen, bryter med det normale mønster og vil sannsynligvis skape forvirring.

I den grad observatørens nærvær blir et problem for gruppen, vil en slik uoverensstemmelse fremheve spenningene i den. Her kan det være på sin plass å se litt nærmere på Theodorsons synspunkt. Han setter gruppestrukturen i forbindelse med gruppens behov for statuskongruens blant sine medlemmer og hevder at løst strukturerte grupper fordrer mindre status-kongruens.⁹⁾ Ved

første blikk kan dette synspunkt forklare de erfaringer som ble høstet i denne undersøkelsens første fase. I mer fast strukturerte grupper vil behovet for status-kongruens være større, som i undersøkelsens andre fase.

Det er viktig å understreke det dynamiske aspektet her. Ettersom disse gruppene gjennomgår faser i sin utvikling må det avgjørende spørsmål vedrørende prosessen bli: Når gruppene reagerer på observatøren på forskjellige måter, er det da på grunn av 1) tilveksten av et nytt medlem, 2) observatørens nøytrale rolle, eller er det på grunn av 3) gruppens egen utvikling, slik at den observerte tre-fase-progresjon i virkeligheten er et karakteristisk gruppetrekk som manifesterer seg i holdninger til en deltakende observatør? Videre kan det være på grunn av 4) observatørens relative høye status eller på grunn av 5) visse egenskaper ved disse bestemte gruppene? Disse spørsmål vil bli overveiet i de følgende avsnittene.

Den faseutvikling som ble beskrevet i begynnelsen av denne artikkelen (Golembiewskis litteraturgjennomgang om små grupper) var også karakteristisk for denne undersøkelsen. Reaksjonene på observatøren kunne uten vanskeligheter tolkes i lyset av den samme faseprogresjon. Golembiewski skilte mellom fire faser. I denne undersøkelsen har man bare behandlet tre faser. Det er likevel ikke et uttrykk for uoverensstemmelse, idét Golembiewskis tredje og fjerde fase er omfattet av denne undersøkelsens tredje fase.

Det er viktig å merke seg at observatøren i denne undersøkelsen som regel ikke innledet sin observasjon på det tidspunkt gruppene ble dannet. I noen tilfeller hadde gruppene vært i aktivitet i atskillige måneder før observatøren viste seg. Ikke desto mindre fant den beskrevne utvikling sted. Dette kan forklares enten som reaksjoner på observatørens spesielle rolle, eller som en tilpassning gruppen som gruppe må gjennomgå på grunn av tilveksten av et nytt medlem.

Det ble ikke funnet noen parallell til den gruppeutvikling

som er beskrevet av Mills (også sitert i begynnelsen av denne artikkelen). Som nevnt tidligere kom observatøren inn i gruppene på premisser som var forskjellige fra dem "nybegynneren" kom inn på. Forskjellen i medlemskap (begrenset medlemskap for observatøren versus fullstendig integrasjon for "nybegynneren") vil sannsynligvis bli oppfattet av gruppemedlemmene, som følgelig reagerer forskjellig overfor på den ene siden et nytt medlem som ønsker å bli helt integrert, og på den andre siden overfor et som kun er interessert i visse rettigheter og forpliktelser. Presset mot fullt medlemskap vil være sterkere i en liten gruppe - hvor toleransegrensene normalt er snevrere - enn i en større gruppe. Dette er betydningsfullt fordi det forsterker det inntrykk at det er observatørens nøytrale rolle, i høyere grad enn introduksjonen av et nytt medlem, som skaper faseutviklingen.

Det fjerde spørsmålet: hvorvidt faseutviklingen delvis avhang av observatørens relativt høye prestisje, er vanskelig å svare på. Observatørens relative prestisje varierte fra den ene gruppen til den andre, men forskjellene var små og en kan vel anta det ikke hadde virkning på differensieringen i faseutviklingen. Større forskjeller i relativ prestisje ville muligens ha gitt andre resultater, kanskje mer i overensstemmelse med observasjoner fra andre former for datainnsamling. Et intervju kan f. eks. gi forskjellige resultater alt etter hvilket lag av befolkningen det blir foretatt i.¹⁰⁾

Man kunne spekulere over hvorvidt gruppemedlemmets kunnskaper om samfunnsforskning hadde avgjørende innflytelse. Det er sannsynlig at gruppene ville ha reagert med mindre usikkerhet i undersøkelsens introduksjonsfase hvis deres innsikt i sosiologens arbeidsmåte hadde vært større.

Det femte spørsmål dreiet seg om spesifikke egenskaper ved de observerte gruppene, og om i hvilken grad disse egenskaper kunne forklare faseutviklingen. Gruppens løse struktur, sammen med mangelen på normer angående forventet atferd, skapte en situasjon hvor medlemmene hadde behov for veiledning. Det er

ingen tvil om at denne betingelsen gjorde sitt il å sette fart i utviklingen av den rådgiverrollen som ble tillagt observatøren. Man bør på den andre siden ta hensyn til en delvis **mot-satt tendens: I grupper med adgang til profesjonelle ressurser -** og følgelig mindre behov for veiledning - utviklet den andre fasen seg også, men mindre uttalt enn i grupper uten profesjonelt innslag.

Det synes å være tegn på at den tydelige faseutvikling i en observatørs relasjon til små grupper under langvarig observasjon, er av generell karakter. Men det er her behov for ytterligere forskning. De antydete resultater kom i stand som et biprodukt til en datainnsamlingsprosedyre i et prosjekt med et helt annet siktemål. En undersøkelse med det spesielle formål å kaste lys over observatørens stilling under langtidsnærvar i små grupper, kunne ha gitt et mer entydig resultat.

Sammendrag

Artikkelen har presentert en analyse av det dynamiske ved en observatørs rolle under langvarig observasjon av små grupper, bestående av fra fem til syv personer. Observasjonstiden strakte seg i noen av gruppene opp til tre år. Gruppene var politisk valgte og møttes regelmessig for å treffe bestemte beslutninger.

Forholdet mellom observatøren og gruppene gjennomgikk faser som var lette å skille fra hverandre. I den første fasen ble observatøren betraktet som inspektør og som representant for eksterne autoriteter. Man understreket observatørens "intellektuelle" rolle i den grad at kommunikasjonskanalene stort sett ble lukket, og observatøren isolert. I den andre fasen begynte ambivalensen å melde seg. Det ble viktig å identifisere observatøren på en rekke variabler, å få denne til å delta aktivt i gruppens arbeid og å få observatøren til å oppgi den nøytrale rollen som skapte forlegenhet. Da dette av forskjellige årsaker ikke var mulig, tok gruppen sin tilflukt til bruken av en hurtig skiftende sekvens av negative og positive sanksjoner. Situasjonen var ikke ulik den svingningen en psykiater erfarer i en pasient-

reaksjon. Sluttfasen klargjorde rolleforventninger som gjorde det mulig for observatøren å anta en uavhengig og integrert rolle med åpne kommunikasjonskanaler til gruppens medlemmer. Det blir argumentert for at dette er den eneste effektive rollen i prosjekter av denne typen.

Størrelsen på gruppene, observasjonens varighet og observatørens "nøytrale rolle", viste seg å være de tre faktorer som best forklarer faseutviklingen i gruppens reaksjon på observatøren.

Det er ikke lett å foreta distinksjoner mellom den beskrevne observasjonstypen og tradisjonell deltakende observasjon. En observatør kan velge å sitte bak et énveisspeil, eller han kan velge å engasjere seg i aktiv deltakende observasjon. En midt-på-treet strategi består i observasjon uten speil, men iført en slags nøytralitetens kappe og med vekt på ikke-innblanding i gruppeprosessene. Denne analysen har hatt som formål å belyse noen av de problemer som er tilstede i den sistnevnte strategi. Observasjonstypen har vært brukt i atskillige undersøkelser, men har hittil ikke fått noe godt navn. Dilemmaet er ikke så åpenbart i større grupper, men det føles som et problem i mindre grupper, både for observatøren og de observerte.

Det kan være noe villedende å bruke betegnelsen "nøytral observasjon" for å beskrive denne data-innsamlingsprosedyren. Hele faseutviklingen godtgjorde at observatøren hadde stor innflytelse på forholdet til gruppene og dette kan så avgjort ha betydning både for arten og kvaliteten på de innhentede data. Det er rimelig å tro at den stemning som dominerte straks man var kommet til undersøkelsen tredje fase, rettferdiggjør å erstatte uttrykket "nøytral observasjon" med "uavhengig observasjon" eller kanskje med "autonom observasjon".

Hvis beskrivelsen gir et korrekt bilde av langvarig observasjon i små grupper, reiser den metodologiske problemer som har betydning for den samling av smågruppeforskning som er referert. Det virker rimelig å trekke den slutning at den observasjons-

metode som fant sted i den første fasen, utmerket kunne ha ført til andre konklusjoner enn det som ble resultatet ut fra materialet fra andre og tredje observasjonsfasen. Hvis observasjonstiden hadde sluttet etter bare noen få uker eller måneder, kunne resultatene fra observasjonen meget vel ha vært annerledes. Dette kan bety at i undersøkelser basert på denne spesielle observasjonstypen, bør man være noe skeptisk m.h.t. validiteten av data som stammer fra korttidsobservasjon i små grupper. ¹¹⁾

FOTNOTER

1. MILLS, Theodore M.: The Sociology of Small Groups (New Jersey: Prentice Hall, 1967), pp. 85-87.
2. GOLEMBIEWSKI, Robert: The Small Group (Chicago: The University of Chicago Press, 1962) p. 195.
3. MILLS, Theodore M.: op.cit., p. 28.
4. BURTON, Arthur (ED.): Encounter: The Theory and Practice of Encounter Groups (San Francisco: Jossey-Bass Inc., 1969).
For å bli akseptert som "virkelig", må ikke-pasienter i psykiatriske grupper innføre elementer av det livet de lever utenfor gruppemøtene, og de må avstå fra å spille en rolle som ikke er i overenstemmelse med deres egen personlighet. Den underliggende teorien går ut på at terapi er avhengig av kommunikasjon og at kommunikasjon går lettere i grupper hvor pasientene får tilstrekkelig informasjon om ikke-pasientene. Dette skaper realistiske forventinger om den fremtidige atferd.
5. PARSONS, Talcott, Robert F. BALES and Edvard SHILS: Working Papers in the Theory of Action (Glencoe, Illinois: The Free Press, 1953), pp. 99-103.
6. SCHACHTER, Stanley: "Devotion, Rejection and Communication", Journal of Abnormal and Social Psychology, XLVI (April, 1951) pp. 109-207.
7. MILLS, Theodore M.: "A Sleeper Variable in Small Group Research: The Experimenter", Pacific Sociological Review, Vol. 5 (Spring, 1962), pp. 21-28.

8. MARCH, James G.: "Influence Measurement in Experimental and Semi-Experimental Groups", Sociometry, 19 (1956), pp. 260-271.
9. THEODORSON, G.A.: "Leadership and Popularity Roles in Small Groups", American Sociological Review, XXII (February, 1957), pp. 58-67.
10. FIVELSDAL, Egil: "Noen problemer ved intervjuing av personer i ledende stillinger". Institutt for samfunnsforskning, Oslo 1959. Stensil.